

Alma mater

Dobos László, Jakab István, Mács József vallomásai Sárospatakról

Dobos László

Második szülőföldem, Sárospatak

Több mint fél évszázad választ el iskoláskoromtól. Mintha köd szállna az út elejére. Akármerre fordulok is, fény villan, mesebeli nagy tükörben látom magamat.

A Felső-Bodroghközben, Királyhelmeceen születtem 1930-ban. Parasztvilág. Parasztudvar. Minden közel van az emberhez. Az állatok, a természet, a tél a tavaszhoz, a nyár az őszhöz.

Az elemi iskola alsó két osztályát még Csehszlovákiában, reformátusok iskolájában kezdtem, a harmadik-negyediket 1938-tól már Magyarországhoz tartozva végeztem. 1940-től a polgári négy osztálya várt. Magyar világ. Más zászló, saját himnusz. És fogadalommal kezdtük a napot. „Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában, hiszek Magyarország föl-támadásában.” S ünnepeltük március 15-ét, a helmeci Főtéren kokárdásan sorakozva. S a város katonai parancsnoka, Reviczky őrnagy páncélsisakosan, vigyázzállásban a gyermeksereg első sorában tisztelegve zümmögte a himnuszt.

Örültünk, hogy lehetünk nagykalapos, árvalányhajas cserkészek, s ha megnövünk, leventék. Az irodalmat, a történelmet és a földrajzot szerettem. Tanítóink, tanáraink Magyarországról kerültek hozzánk, s hozták magukkal a magyar történelem hőseit s gyermeklelkünkbe „betették” az igazságtevő Mátyást, a törökverő Hunyadi, Zrínyit, Rákóczit, Kossuthot, Petőfit, Bem apót s különösen Horthy Miklóst, az otrantói hőst.

Közepes tanuló voltam a polgáriiban. Apámat 1938 után a magyar seregbe sorozták. 1940-ben már indították is a kassai Gyors Hadtesttel Erdélyt foglalni. Szépen hangzott az erdélyi himnusz, nagyon szépen. Fájó, hogy anyámra és három gyermekre szakadt a föld, a szőlő, a rét, az állatok és a kert gondja. Én voltam a legidősebb, két fiútestvérem volt, három és hat évvel fiatalabbak. Így az iskola tavasszal és ősszel mellékfoglalkozás lett. A mező a másik iskola. Reszkettem a számtan- és a fizikaórák előtt, nem értettem az algebrát, és egy idő után valahogy már nem is akartam. Könnyebb volt a kapa, a villa, mint a gyökvonás. Jólesett mezítláb a mezők ösvényén járni. Németből meg is buktam másodikban. Szégyelltem magam, mintha az iskola elé löktek volna. Kis időre hazajött apám, majd ismét behívták, Szerbiába mentek, az ottani magyarokat visszafoglalni. Úgy emlékszem, onnan szabadulva alig másfél hónapot töltött otthon – alig tudta elmesélni Újvidéket, s '41 nyarán már vitték is a szovjet frontra.

Ilyen volt a polgári iskolám. Szaggatott, töredezett, felemás – apa nélküli. Tele félelemmel, várva-lesve a híreket, a rózsaszín tábori lapokat. A feladó neve minden lapon ugyanaz volt, valahol Oroszországban. Csak vártuk, vártuk a győzelem híreit.

1 tudomány és társadalom

Az oroszok bevonulásával 1944 novemberében a Felső-Bodroghközben véget ért a háború. Hazavergődött apám is. Hetek, hónapok súlyos harcai után csend lett. Bizonytalan, várakozó félelem. A magyar polgárit bezárták, mást nem nyitottak. Helmectől alig három kilométerre újra meghúzták a trianoni határt. Bezárult a kör. S ebből kellett kitörni... Esetlen, kis számkán húztam a motyómat 1945 februárjának egy éjszakáján másodmagammal. Magyarországra, Sárospatakra szöktünk. A református tanítóképzőbe kerültem. Öt évig ott jártam iskolába, lopva, bújva, szökdösve. Iskolai éveimnek ez volt a legnehezebb és a legszebb öt esztendeje. Gyermekfejjel, alig tizenöt évesen akarni és vállalni a megmérettetést. Magyarország szegény volt a vesztes háború után. Szegény volt az iskola, főzni, etetni csak abból tudott, amit a honi diákok kötelezően beadtak, krumplit, babot, lisztet, zsírt, lekvárt, szalonnát. Éheztünk, koplaltunk, ujjizületeink megmerevedtek, nem tudtunk gyakorolni a zongorán, illetve az orgonán. Így is szép volt. A határon át történő szökdösésnek sok veszélyes helyzete volt. Volt módom megismerni a határ menti dutyikat, fogdákat, a megértést és a durvaságot. Így is vállaltuk, utóbb ez is megszépült. Sárospatakon sokszázados hagyomány falai közé kerültünk (1531-ben alakult a pataki iskola). Diákönkormányzat. S valami ismétелhetetlen szellemiség. A falakról a Rákócziak s az iskola nagy tanítványai: Kazinczy, Csokonai, Kossuth, Tompa, Móricz néztek le ránk.

Sárospatak, az iskola, a reformátusság szellemi bástyája. Életem tudatos, tudatosító pontja, második szülőföldem. A háború utáni magyargyűlölet roncsolt, mocskolt engem is. Az ártatlanul bűnhődés útját jártam. Ott, Patakon kezdődött józanodásom, kiábrándulásom. Ott jelent meg bennem a protestálás, a tiltakozás, a reformátusság nagy ereje, a lázadó, a protestáló ember. Valami elhalt, ami újratámadt bennem, protestálni az igazságért... Ott vezettek be a magyar irodalom nagy utcáiba, a nyelvújító Kazinczy, Vörösmarty, Petőfi, Madách, József Attila, Móricz műveibe... Ott találkozhattam a kivirágzó népi irodalom nagy alakjai, Illyés Gyula, Németh László, Szabó Pál, Veres Péter, Sinka István műveivel.

Főiskolámat Szlovákiában (az 1951-1952-es tanévben) kezdtem Pozsonyban. Itt már egy más világgal szembesültem... Ez már a szocializmus ideje. A kollektívizmus egy másféle közösség reménye. Azt hittem, hogy gyermek- és ifjúkorom közösségei idejüket múlták. A társadalom nagy közösségeinek vonzásába kerültem. A jobb és más jövő illúziójába.

Jakab István

Patak a mienk maradt

Gyermekkoromban – hetven-hetvenöt évvel ezelőtt – csak azt a falusi elemi iskolást adták „felsőbb iskolába” tanulni, akinek tehetős szülei urat akartak nevelni a fiukból (ritkábban: lányukból), vagy az olyan értelmiségi származású gyerekeket, akiknek szülei – pap, tanító, jegyző lévén – nem birtokoltak földet; ez utóbbiaknak a továbbtanulás volt szinte az egyetlen lehetőségük a megélhetéshez. A gazdálkodó falusi szülők nagyobb része nemigen küldte gimnáziumba a gyermekét, esetleg csak polgári iskolába, hogy „ragadjon rá valami”, aminek hasznát veheti majd otthon a gazdaságban. Nem azért nem küldte, mert azt gondolta, hogy a tanult ember elvész a fajtája számára (sok értelmiségitől

hallottam efféle magyarázatot). Hanem azért, mert a földet, a vagyont tartotta a legbiztosabb megélhetési alapnak. Nemezszer hallottam otthon, a zempléni–üngi Nagyráskán olyan megállapítást, hogy a pap- vagy tanítógyerekek kénytelenek tanulni, mert nincs földjük, amely számukra biztos megélhetést nyújtana. Sajnálták is azokat a földművesgyerekeket, akiket szüleik tanulni küldtek, de nem azért, mert elvesztek a faluközösség számára, hanem inkább azért, mert „elvesztették biztos otthonukat”, gyökértelenné lettek. Engem nem azért adtak – hosszú tanakodás és sok töprengés után – tanulni, mert urat akartak nevelni belőlem, még csak nem is azért, mert nem lett volna otthon miben dolgoznom, hanem azért, mert hétévi elemi iskolás időm alatt nyilvánvalóvá vált: nem vagyok alkalmas a mezei munkára. Kora gyermekségünktől kezdve öcsémmel együtt segítettünk a gazdaságban; szántottunk-vetettünk is, amikor apánkat bevonultatták, mint légvédelmi tűzért Kassa város védelmére, sőt én a kasza nyelét is megfogtam, de mint sokan megállapították, még a szerszám sem állt jól a kezemben. Valóban: nem éreztem semmi vonzalmat a mezőgazdasági munkához. Ugyanakkor Szombathy Sándor tanító úr gyakran megjelent a házukban, hogy rábírná szüleimet a taníttatásomra. Csak hát az akkori idők, a szűkös anyagiak... Vajon bírják-e majd szüleim a tandíjat s a taníttatással járó egyéb költségeket fedezni? Három évig folyt erről a vita, míg eldöntötték: beíratnak a sárospataki református gimnáziumba. A családi közösségtől magam is nehezen váltam meg, még nehezebben szoktam meg a diákélet kezdeti nehézségeit; az internátusi élet kötöttségeit. A kisdíjak a nagyobbak, főként a „felsősök” szolgálói voltak, ők rakták meg a tüzet a kályhákban, s tisztelettel hajtották végre a nagyobbak utasításait. Ők szolgálták fel az ételt a tápintézetben (konviktusban), s persze csak a nagyok után nyúlhattak a táliba. E rend ellen még lázadni sem lehetett; ez volt a több évszázados hagyomány. Ezt igazságtalannak éreztem, s elhatároztam, hogy felsős koromban – legalábbis a környezetemben – változtatok ezen. De közben maga a világ is nagyot változott, és a diákélet hagyományai is módosultak. Jött a háború, s utána mi, egykori felvidékiek külföldiekké lettünk Patakon. Persze útlevel nélküli külföldiekké. A sátoros ünnepek szünetei előtt és után gyakran tűntünk fel az országhatáron – a határőrök és a vámhatóság nem nagy örömeire. De a magyar hatóságok elnézőek voltak irántunk. Sőt ösztöndíjjal is támogatnak bennünket. A tandíj kérdését megoldotta az idő meg a körülmények megváltozása. A diákélet is demokratikusabb lett. A Rákosi-rendszer diktatúráját mi úgyszólván csak „kívülről” szemléltük, mert iskolánk egyházi maradt bizonyos autonómiával. A gimnázium alsó tagozata állami általános iskolává alakult át, tehát a kisdíjak sorsa nem kötődött szorosan a felsős gimnazistákéhoz. Ami az internátusi és a tápintézeti díjat illeti, azt megoldottuk egypár kiló cukor és néhány csomag cigarettapapír átcsempészésével. Igaz, előfordult, hogy órákat fekdűtünk a búzatablában, miközben a kutyás határőrök buzgón kerestek bennünket; de mi már annyira elfásultak voltunk, hogy nyugodtan elaludtunk, s csak órák múlva ébresztett fel a fényesen világító hold. Az is megtörtént, hogy Rákóczi borsi szülőházában éjszakáztam nyolcadmagammal; sajnos, nem mint vendég, hanem mint határsértő fogoly. De ezt is vállalnunk kellett azért, hogy anyanyelvünkön tanulhassunk. Itthon ugyanis erre nem volt lehetőségünk, sőt a háború után szlovák gimnáziumba sem vettek fel, mert nem volt állampolgárságunk. Később a biztos megélhetési alapnak látszó föld is bekerült a szövetkezetbe, tehát egyetlen kiút a Magyarországon való tanulás lett. S ezt a lehetőséget meg is becsültem. A sárospataki kollégiumot régebben is úgy jellemezték, hogy az ott tanulók nem csupán tudást szerezhetnek, hanem később is magu-

1 tudomány és társadalom

kének érzik volt iskolájukat. Tanúsíthatom, hogy ez az én esetemben is így van. Örültem annak, ha – különösen a szökdösések idején – hazajöhettek szüleimhez, de amikor karácsonykor és húsvétkor a csendőrök házkutatással kajtattak utánam, biztonságban csak akkor éreztem magam, amikor sikerült visszaérkezni Patakra. Akkor éreztem igazán, hogy a pataki iskola valóban alma materem.

Nyolcadikos koromban a gimnáziumi diákönkormányzat elnökévé választott az ifjúság. Az akkor már gátló külső politikai nyomások ellenére (1948-49-et írtunk) igyekeztem megőrizni iskolánk ifjúságának demokratikus jogait, szembeszállva a sanda próbálkozásokkal, „eltérítési” szándékokkal. Vállaltam még a kényszerű egyéni pályamódosítást is: vargabetűvel jutottam el oda, ahová eredetileg tartottam – egy év teológiát közbeiktatva léphettem tanári pályára. De – ezt állítom – elveszett idő nincs. Ennek is hasznát vettem. S jólesik, hogy az egykori pataki diákok sem feledkeztek meg rólam: a közelmúltban tiszteletbeli tagjává választott a Pataki Diákok Szövetsége.

Az egyetemi éveimet Pozsonyban töltöttem. Itt is voltak jobb napjaim – elsősorban a szűkebb diákközösségnek köszönhetően –, de korántsem éreztem magaménak azt a felsőoktatási intézményt, amely – tanulás, felkészülés helyett – osztályharc, mozgalmi élettel, sőt a hallgatók (köztük jómagam) megfigyeltetésével terhelte életünket. A bizalmatlanság és bizonytalanság légköre vett körül bennünket, még talán azokat is, akik ezeket a körülményeket teremtették.

Az egyetemi tanulmányok semmiféle nehézséget nem okoztak, mert a pataki iskola jó alapokat adott. Az életre más módon is felkészített: kialakította bennünk a társadalmi tájékozódásnak és a helyes magatartás megválasztásának képességét.

Mács József

Háborúból az élet iskolájába

Tessék elképzelni az én rimaszombati háborús gimnáziumi éveimet. Mint Mikszáth jó palóc gyermekei, elsősorban a Budapestről, az Alföldről és ki tudja, még honnan való tanáraink fülünket bántó beszédére figyeltünk, amely a kiejtést tekintve jócskán eltért a miénktől. Mi elég zárt szájjal beszéltünk, különösen a hosszú magánhangzók esetében, mintha attól féltünk volna, hogy kiröpülnek a szánkából, és egy napon azon kapjuk magunkat, hogy elfogyott a szókinccsünk. Bár erre gondolni semmi okunk nem volt, hiszen „tátogó” tanáraink naponta meggyőztek ennek ellenkezőjéről. Igazában véve nem is ez volt a legfőbb gondunk, hanem a figyelmünk lekötése, hiszen faluról bejáró tanulókként folyton-folyvást szembesültünk az otthon maradottak sírásával-rívásával a családapá, a testvér és a fiak bevonultatása miatt. Nehéz volt az 1940-es években tanulni, amikor én még csak alsó osztályos tanuló voltam. Nappal fájdalmas emlékek kísérték az iskolába, éjszaka meg az angol–amerikai nehézbombázók ijesztő morajlása riasztott fel legmélyebb álmomból. Szerencsére édesanyám vigyázott rám. Ha mocorogni, nyöszörögni kezdtem, rögtön szavaiba csomagolta a nyugtatót: – Nincs semmi baj! Aludj nyugodtan, kisfiam!

Tessék elképzelni, hogy mi, háborús gyermekek, milyen felületesen tanultunk a gimnáziumban. Én történetesen elégséges (hármás) osztályzatokkal bukdácsoltam egyik osztályból a másikba. Nyugodtan ráfoghatnám a háborúra gyenge előmeneteletem, de

feleslegesen tenném, hiszen volt az osztályomban néhány irigyelten kitűnő tanuló, akik szintén a háborús éveket éltek. Szüleim s jómagam azzal vigasztalódtunk, hogy majd minden másképp lesz a háború befejezése után. Rossz jel volt azonban számunkra, hogy a negyedik osztálynak csak a felét járhattam ki, tekintettel az egyre rosszabb helyzetre a magas minisztérium meghatározatlan időre felfüggesztette a tanítást, s ha a gimnáziumot második otthonomnak tekintettem, akkor azt is mondhatnám, hogy a miniszteri bejelentés után félig máris hajléktalanná váltam. Ezen azt kell érteni, hogy attól a naptól kezdve a szüleim csak ebéd és vacsora idején láttak. A gimnáziumot a végtelennek tetsző mező és az örökös csavargás váltotta fel. Másféle értelmezésű Don Quijote-küldetést vállalva magamra, a Szívós-szögi gyermekeket Sancho Panza szerepére kárhoztattam, segítetttem velük a háború miatt egyedül vagy özvegyen maradt parasztasszonyokat. És hogy a kalandos cselekedetekből se maradjunk ki, kíváncsiságból betörtünk a Bornemissza család kriptájába. Szüleim abban reménykedtek, hogy a világháború befejezése után visszatérhetek második otthonomba, de nem így történt. A megnevező gimnáziumi tábla kicserélésével nyilvánvalóvá vált, hogy a szép, tornyos épületet már csak a szlovák iskolába íratott magyar gyerekek tekinthetik második otthonuknak. Kirekesztetten élhettem tovább Don Quijote-szerepemet, amelybe beletartozott a háború végén szélnek eresztett s befogott ló is, amely azonban csak Sancho Panzának lett volna jó: póni volt az istenadta.

Beletartozott persze jó apám sokféle elgondolása is, hogy az elvadult magyarüldözéses helyzetben mit kezdjen velem. Kőművesmester lévén kitalálta, hogy tanuljam ki mellette a házépítés tudományát. Inaskodjam nála mindaddig, amíg kőművessegéd nem lesz belőlem. Megpróbáltam a dolgot, de nem ment. Akkor beszélt egy meleghegyi emberrel, fogadjanak magukhoz szlovák szóra. Nem volt kedvemre való az elgondolás. Egy hónap sem telt el, és hazaszöktem. Apámnak nem maradt újabb ötlete. Belefáradt a küzdelembe. A rimaszombatiak azonban felráztak tespedtségemből. Ha apám az aláírásával hitelesített fogadalmat tesz, hogy Magyarországon taníttat tovább, kiállítják számomra a negyedik gimnáziumi osztály elvégzéséről szóló bizonyítványt. Ezután lépett közbe segítőtleg az Egek Ura, aki jól látta fentről, hogy ha nem avatkozik bele a sorsomba, egészen begyepesedik az agyam, a végén az írást-olvasást is elfelejtem. Összehozott egy gyors találkozást velem és a szomszéd falusi Bán Bódi Elemérrel, aki ötödéves tanítóképzős életére készült Sárospatakon. – Megvan a négy gimnáziumi osztályod? – A kérdésére bólintottam. – Akkor mire vársz? Csapj fel a szeptemberben pataki diáknak!

Mondhatta volna azt is, csapj fel a határon átszökdő diáknak, ahogyan ő tette, vagy éjszakai bagolynak, amikor sem én nem látom a fináncot, sem ő engem. Lehetett volna nem hallgatnom rá? 1947 szeptemberében elsőéves tanítóképzős lettem, s olyan csodálatos épület állandó lakója, amelynek azóta sem láttam párját. Apám nem hitte el, hogy gyökeret tudok eresztetni a híres-neves Bodrog-parti kisvárosban. Abban meg egyenesen kételkedett, hogy a távoli, más országbeli alma materban termővé és befogadóvá képesek tenni begyepesedett agyam. A múltó évek és a velem csodát tevő tanárok elfelejtették a kételkedését. A sárospataki iskola nemcsak a szorgalmas tanulás vágyát ébresztette fel bennem, hanem az olvasását is. Jókai, Mikszáth, Gárdonyi, Móra, Tömörkény, Móricz és a népi írók könyvei kerültek a kezembe. Világ- és földrajztörténetre s minden tudnivalóra megtanítottak, még a szép iskolai dolgozatok írására is. Magyartanárom egyformán értékelte a tartalmat, a helyesírást és a külalakot. Ez utóbbi a gyengéjének számított. Valósággal belerajzoltam hát a betűket a dolgozatfüzetbe – egyszer olyan jól sikerült,

1 tudomány és társadalom

hogy a tanárom ugyanolyan büszkén hordozta körül az osztályban, mint egy dicsőséges hadseregarancsnok a győzelmet jelképező kardját. Két felejthetetlen évet töltöttem Sárospatakon, s ez a számomra rendkívül gazdag két esztendő lett további életem meghatározója, alakítója. Megfogott ennek a nagy múltú kisvárosnak és tanítóképzőjének a sugárzó szellemsége, az a bizonyos, sokszor felemlegetett pataki szellem, amely engem is mélyen megérintett. Ne csodálkozzon hát senki azon, hogy földi pályafutásom végéhez közeledve egyre gyakrabban jut eszembe a minden volt és leendő pataki diák nótája: „Bodrog partján van egy város, / Én is laktam benne. / Százszor volt ott a szívemnek / Kacagó jó kedve. / De sok álmat, sok örömet / Suttogott az iskolakert / Bólingató fája! / Deresedő öreg fejjel, / Könnybe lábadt két szememmel, / Ma sem bírok a szívemmel, / Ha gondolk rája.”

(Alma mater, összeállította: Bodnár Gyula, Lilium Aurum Kiadó, Dunaszerdahely, 2006. A negyven szlovákiai magyar értelmiségi gondolatait, vallomásait tartalmazó kötet a Katedra című folyóiratban megjelent írásokból ad válogatást, a szerzők neveléssel, iskolázattal összefüggő emlékeit közzétéve. A kiadványra három, egykor Sárospatakon tanult szerző cikkének közlésével hívjuk fel olvasóink figyelmét.)

Második ablak sorozat – Sára elbűjíj